

ARANY JÁNOS SZÉLJEGYZETEI

VIDA JÓZSEF *NEMZETI KOSZORÚ* CÍMŰ VERSESKÖTETÉBEN

Arany János kritikai tevékenységével az irodalomtörténet sokáig mostohán bánt, azt a már korántsem megingathatatlanul bizonyuló közfelfogást követve, mely szerint Arany írásai munkássága nem oly mértékben jelentős és személyisége által meghatározott, mint egyéb alkotásai. Így az Arany-bírálatok kutatása is háttérbe szorult – holott fontosságukra több neves irodalomtörténész is felhívta a figyelmet.¹ Egyik legkorábbi méltatójuk Horváth János volt, aki Arany kritikai tevékenységét egy 1931-es előadásában rendkívüli irodalmi szerepének és tekintélyének pilléréként nevezte meg: „A maga fejlődését kritikai szemmel tartja számon, s tanulmányok, elmélkedések alapján is irányítja. Költői gyakorlatát nemcsak ihlet és tehetség, hanem világirodalmi remekművek tanulmányozásával kifejlesztett esztétikai öntudat és ízlés-fegyelem is igazgatja.”²

A kutatások fellendítése szempontjából nagy előrelépést jelent az MTA Irodalomtudományi Intézetének és Könyvtárának közös vállalkozása: a nagyszalontai Arany János Emlékmúzeumban található könyvek és folyóiratok margójára írott sorok mikrofilmes másolatának elkészítése. Ezek a felvételek képezik dolgozatom alapját, melynek elsődleges célja Arany kritikai megjegyzéseinek rendszerezése egy konkrét kötet elemzése alapján.³ Kiindulási pontomat az a – Dávidházi Péter által igazolt – feltevés képezi, miszerint Arany egy jól átgondolt, valójában teljes lényéből eredő, ugyanakkor szükséges mértékben hajlékony kritikai szemlélettel rendelkezett. Ebből a szempontból vizsgáltam át a mikrofilmes anyagokat, melyek közül Vida József verseskötete különleges helyzetével emelkedett ki. Habár más művek érzelmi reakciókban gazdagabb glosszákat is tartalmaztak,⁴ irodalmi kritika formájában csupán a Vida Józsefről szólók láttak napvilágot.

¹ GÁLOS Rezső, *Arany János mint műbíráló*, Bp., 1909, klny.; ROHONYI Zoltán, *Arany János elméleti fogalomrendszere* = R. Z., „Úgy állj meg itt, pusztán”, Bp., Balassi Kiadó, 1996, 217–227; DÁVIDHÁZI Péter, *Hunyt mesterünk*, Bp., Argumentum, 1994. A kritikai kiadás XX. kötete, amelyet Hász-Fehér Katalin rendez sajtó alá, Arany János lapszéli jegyzeteit tartalmazza.

² Horváth János „*Nemzeti klasszicizmusunk irodalomszemlélete*” című egyetemi előadásai (1930–31. tanév II. félévében), részletek, közli KOROMPAY H. János és KOROMPAY Klára, ItK, 1978, 575–589.

³ A dolgozat elkészítéséhez nyújtott nagyvonalú segítségét köszönöm Dávidházi Péternek, Eisemann Györgynek, Korompay H. Jánosnak és Szilágyi Mártonnak.

⁴ A felháborodását tükröző „no még!”, „hohó!”, „no ez már csak periodus!” felkiáltásai mellett akad olykor igen zord ítélete is, például ami utolsó bejegyzésként olvasható Szakál Lajos kötetében: „Jó poéta Szakál: / De

Ez a kivételes körülmény arra adott alkalmat, hogy összevessem a megjelent írást annak egyedüli forrásával, s a széljegyzetek alapján rekonstruáljam Arany közlés előtti véleményét. Ezáltal talán azt is láthatóvá tehetem, hogy mit tartott Arany odavetett gondolatai közül a legfontosabbnak és mit hagyott ki. A jegyzetek és a nyomtatásban megjelent kritika összehasonlítása kapcsán lehetőségem nyílik megszólaltatni Arany mindkét hangját: a közismerten csendes és szelíd tónusú mellett a(z el) nem ismert: szókimondó, a korabeli irodalom helyzetét sötétén látó olvasóét.

Vida József kötete és fogadtatása

Vida *Nemzeti koszorú* című kötete 1860-ban jelent meg Pesten, felemás visszhangot keltve: születtek róla elragadtatott hangú, illetve a szerzőt egyszerű epigonnak bélyegző kritikák is. Azonban különleges horderejű az a két bírálat, melyet a szerkesztő Arany és az általa kritikaírássra felkért Szász Károly készített.⁵

Szász dicsérő véleményét Vida József kötetéről a Szépirodalmi Figyelő 1861. évi 13. és 14. száma közli, ugyanakkor Arany, mintegy annak lábjegyzeteként, vele vitatkozó nézeteit is publikálja. Szász, az eljárás ellen tiltakozó levelében⁶ következtetlenséggel vádolja Aranyt: miért közöl olyan cikket, amelynek tartalmával nem ért egyet.⁷ Valóban, Arany saját bírálatának közlési módja nem szokványos: Szász kritikájának első feléhez csupán egy hosszabb lábjegyzetet tesz, de az már egyértelműen mutatja, hogy Vida értékeit különbözőképpen látják. Szász lelkesedése Vidát egyenesen Petőfihez emeli föl: „ő Petőfinek nem utánzója, hanem kisebbik öccse”, vagy: „Petőfi óta (bátran mondhatjuk) (...) határozottabb költői egyéniség egy sem jelent meg.”⁸ Ezzel szemben az egyik képet, melyet Szász csodálattal említ, Arany egyszerűen *rút*nak minősíti.⁹ (Az Arany bírálatában megjelenteket idézőjelek között, míg széljegyzeteit aláhúzott kurzív betűkkel közlöm.)

A kiemelt versrészlet:

mikor nyög k...” (*Czimbalom*, 1868, 46.) Ezzel a jegyzettel foglalkozott Szörényi László 1997. október 22-i előadása Nagykőrösön.

⁵ SZÁSZ Károly, *Vida József: Nemzeti koszorú*, Szépirodalmi Figyelő (a továbbiakban: SzF), I. évf. (1861), Pest, 13–14. sz. (jan. 30., febr. 6.), 196–198, 212–216.

⁶ Adatai és az eset részletei: ARANY János *Összes művei* (a továbbiakban: AJÖM), XI, kiad. NÉMETH G. Béla, Bp., Akadémiai, 1968, 712.

⁷ Gyulai egy Szásznak írt levélben Aranyt mentegeti: „Az ön Vidáról írt bírálatának kiadása éppen ön ellen szól. A sz. kiadta ugyan, de egyszersmind jónak látta nem csak jegyzetekkel kísérni, de egy részét tüzetesen megcáfolni és pedig nem elvről vagy elvi árnyalatról volt szó, hanem egyszerűen csak *mértékről és ítéltről*.” GYULAI Pál, *Megint a kritikáról (Szász Károlynak)* = GYULAI Pál, *Kritikai dolgozatok*, Bp., Akadémiai, 1968, 391 (kiemelés tőlem).

⁸ SZÁSZ, *i. m.*, 212, 197.

⁹ A kor esztétái szerint a rút mint esztétikai minőség a szépség ellentettje s „olyan tárgy, melyben összhangzat s eszmeiség nincsenek.” Egyik forrása az idomtalanság – ami Arany számára különösen fontos kategória. „Az idomtalanság, midőn főfokát éri, *undorító*nak mondatik (...) undorító tehát minden, mi a csupán állati életre emlékeztet (p. o. a kiürítések)”. GREGUSS Ágost, *A szépségszét alapvonalai*, Bp., 1849, 24, 26.

Elvégre azt is megérem
 Hogy borrá válik a vérem,
 De nem bánom biz én ezt sem,
 Csapra ütöm, kieresztem,
 S visszatöltöm gégémen – és...
 E lesz aztán vérkeringés!¹⁰

Szász erről így vélekedik: „vége oly eredeti, hogy e nemben mindent felül mul”, Arany pedig ezt fűzi hozzá: „[a]z eredetiségre nincs panasz; de *fessük* e képet: a torzkép comicumával sem fog birni. Egy vízkóros (vagy ha tetszik borkóros) szörny fog állni előttünk, ki saját testéből csapolja s dőzsöli a nedvet! Ez határozottan rút. Szerk.”¹¹

A vízvázlat minden bizonnyal a 14. számban közölt folytatás lehetett, ahol is Arany már öthasábos, nem apró betűs, egy teljes bírálatnak is beillő „szerkesztői megjegyzést” fűz a cikkhez. Méghozzá újfent ellentétes meggyőződésének adva hangot, melyet csak a bevezetőben szereplő udvariassági fordulatok finomítanak, pl. „[t]isztelet munkatársunk megbocsát, ha bírálatára egy-két észrevételt teszünk. A Nemzeti Koszorú írójának mi is örömet megadjuk illető koszorúját: de mindenben mégsem nézhetjük őt t. barátunk, kissé talán szépitő, üvegén. (...) E pontra nézve tehát izlésünk ellenlábás.”¹²

Vida *Nemzeti koszorú* című kötetében közölt verseit javarészt már közzétették a lapok – s Aranyék véleménye a kötet egészének megítélésében is eltér. Míg Szász Károly úgy érzi, hogy a költemények együtt való fellépése többet adott a művekhez is (kirajzolódhatta a szerző egyénisége¹³), addig Arany egyenesen csalódottságot érez. „Néhány jó darab mellett aránylag kevés eszmei tartalmat, formaépséget találtunk benne”¹⁴ – mondja, s ezzel nem csak az egyik legjellemzőbb kritikusi (és költői) elvárását fogalmazza meg, hanem általában a fiatal költőkkel kapcsolatos hiányérzetét is. Számára ugyanis talán a legfontosabb a mű zártsága, az „idomteljesség” volt.¹⁵ Számonkérései gyakran öltének formát egy-egy kesernyés szóban, mindig zárójelesen, mint *(üres)*, *(prózai)* vagy *(esz-me?)*.¹⁶

Vida József kötetének jegyzetei

Arany alapos, inkább általános látásmódját tükröző bírálataival szemben (mint pl. Hebbelről, Bulcsúról, Fejes Istvánról) néha aprólékos, felsorolásszerű cikkeket készített,

¹⁰ VIDA, *De már több bort* című vers (59).

¹¹ SzF, 1861, 13. sz., 197.

¹² Uo., 14. sz., 214.

¹³ Uo., 13. sz., 196.

¹⁴ Uo., 14. sz., 214.

¹⁵ Ehhez lásd DÁVIDHÁZI 1994, IV. rész, *Az „idomteljesség” poétikája: lírakritikai normák*, 185–220.

¹⁶ A Koszorú *Nyílt levelezés* című rovatában részletesebben is: üres = „már sokszor meg van énekelve”, 1863, I/22. sz.; prózai = „Valami lehet igaz történet, de a költészetben még sem igaz. Megfordítva, költött dolgot igazzá tesz a poesis. Ezeken nem érzik a költészet megigazító ereje. Prózák.” Uo., II/5. sz.

melyek gyorsan lejegyzett műhelytanulmánynak tűnnek: nem tartalmaznak konklúziót, de még kiindulópontot sem. Ilyenkor széljegyzeteiből állította össze a kritikát, oly szorosan ragaszkodva a szöveghez, hogy az írás felépítése – kisebb csoportosításoktól eltekintve – a kötet szerkezetét követte.¹⁷ Ezt a módszert azonban nem akkor alkalmazta, ha egy-egy kritikát sietősen kellett előteremtenie – nem az időszűke kényszerítette rá, hanem sokkal inkább a tapintat.¹⁸ Ezt a kíméletességet gyakran egy-egy udvarias lezárás is mutatta, mint a jelen esetben: „De elég. Vida tehetségét senkisésem méltányolja inkább, mint e sorok írója, de méltányolni éppen az: se túl, se innen!”¹⁹

A *Költemények Szász Károlytól* című kritikájában Arany pontosan leírja, hogyan olvas és jegyzetel végig egy kötetet. Először alaposan szemre veszi a könyvet (néha nem is csak egyszer): „megtekintem címlapját, berendezését, osztályzatát, mutatóját”. Olykor még „alszik is rá” egyet, nehogy elhamarkodott véleményt alkosson.²⁰ Ez a lelkiismeretesség a jelen esetben mind a glosszák, mind a kritika vizsgálatakor láthatóvá válik: figyelmét nem kerülik el a legapróbb részletek, ismétlések sem, sőt, a tartalomjegyzék mellett gondosan regisztrálja a versek műfaját és egymáshoz való viszonyát.

A jegyzetek rendszerezése

Arany kritikai alapnormái és elképesztő precizitása a jelen kötetben is csak úgy érhető tetten, ha megpróbáljuk megjegyzéseit osztályozni. A skála igen széles: nyelvtani hibától kezdve, egy-egy metafora javításán túl, stílusra vonatkozó glosszák egyaránt szerepelnek. Ebben az esetben Arany nagyrészt egyforma jelöléseket használ, úgyhogy reményeim szerint a táblázat, a szükséges bővítések után, a többi bírálat esetében is használható lesz.

A rendszer terjedelemben és minőségben növekedő sorrendben épül föl:

- I. Aláhúzások
 - I.1. Színes vagy fekete
 - I.2. Betű / szó / szavak / sor / sorok / versszakok
- II. Jelek
 - II.1. Ábrák (pl. ><, O)
 - II.2. Írásjelek (pl. ?, +, –)
 - II.3. Osztályzatok (vers végén, pl. 1/2, 3/4)
- III. Bejegyzések
 - III.1. Műfaj meghatározása
 - III.2. Egyszavas bejegyzések
 - III.2.1. Ítélet (pl. rút, sületlen, frivol)
 - III.2.2. Nyelvtani javítások, erőltetett rím jelölése

¹⁷ AJÖM XI, i. m., 659–661.

¹⁸ *Uo.*, 659–661.

¹⁹ SzF, i. m., 14. sz., 216.

²⁰ AJÖM XI, i. m., 189.

- III.2.3. Stílusra vonatkozó utalás, megfigyelés (pl. *Felhők*)
 III.3. Kötetre vonatkozó megjegyzések (pl. *No. 2, volt már*)
 III.4. Irodalmi átvételre való utalás
 III.5. Értelmi összeférhetlenségekre vonatkozó glosszák
 III.5.1. Költői kép következetlen továbbvitele
 III.5.2. Vers menetére vonatkozó megjegyzések
 III.5.3. Javaslat egy logikusabb, szebb metaforára

I. Arany leggyakoribb kiemelő módszere az *aláhúzás* – amire különösen nehéz bármi-féle koncepciót építeni (már csak annál az egyszerű oknál fogva is, hogy nehezen eldönthető, az adott esetben kritizáló vagy tetszést nyilvánító jelölésről van-e szó). A megjelenési formája is sokféle, mivel Arany helyenként egész szakaszokat bejelöl (pl. a *Télen* című versnél, 69), másol sorokat, szavakat vagy mindössze egy rímhelyzetben lévő szótagot, betűt. (Pl. az *Erdőben* címűnél, ahol vélhetőleg a hangzatos rímelést szándékozott kiemelni: „Hozzád menekülök, árnyékos erdő, jér / Töröld le képemet lágy szellőkendőddel!”, 70.) A minősítés természetesen itt sem magától értetődő.

Előfordul olyan eset is, amikor a kötetben csupán aláhúzással jelölt véleményét kifejti a cikkben. Az *öreg dadéban* így: „Nótájában az érzelem / Egy hullámmal tengerre lész”, illetve a befejező résznél: Mi volna benn [a hegedűben], édes fiam, / Egyéb, mint a czigány lelke!” S a magyarázat: „nem csak a banál (mi *frivol*-nak neveznök) bevezgés, hanem a hang egyenőtlensége is bánt. [Itt idézi a „Nótájában” kezdetű sort]: hogy illik e frázis a többi közé?”²¹

A jelen kötet jegyzetelése folyamatos, kevés megszakítással történő olvasást sejtet, mivel Arany mindvégig kék színű ceruzával dolgozott. Ezzel szemben más könyvekbe gyakorta több, különböző színű ceruzával ír, ami további problémát jelent az elemzésben (mivel az elkészített mikrofilmes másolatok fekete-fehérek) és a közlésben egyaránt.

II.1–2. Az aláhúzásoknál talányosabb a *jelek* csoportja. Ezeknek értelmét olykor gyaníthatjuk: a plusz és mínusz jelek feltételeznek valamiféle értékelést, de milyenségük nem egyértelmű. Példának okáért a *Nyílt levelezés*ben így is szerepelnek: „Elég csinos gyakorlat, de csak negatív érdeme van.” Vagy: „Negative jó, de pozitíve nincs semmi benne. Így csak a negatív jó marad.”²² A többi jel értelmezése még nagyobb gondot jelent: találni itt különböző, talán kapcsoló és ellentétre utaló ábrát, „nullást” és általában elégedettséget kifejező keresztet vagy ikszet, de ezzel még korántsem mutattam be a jelek gazdagságát. Néhány további példa: #, >.<²³

Az aláhúzások és a jelek értelmezését (számomra legalábbis) nem könnyíti meg fellépésük helyeinek részletezése sem, ezért itt nem sorakoztatok föl több szövegrészt.

²¹ SzF, i. m., 14. sz., 214.

²² Koszorú, 1863, II/2, 19. sz.

²³ Az értelmezéshez hozzájárulhat az a tény, hogy a levelekben és a titoknoki jegyzetekben a # az aranyfórint jeleként szerepel.

II.3. Érdekes Aranynak az a szokása, hogy némely verset leosztályoz. Talán csak megszokásból teszi, de mindenesetre mutat valamit abból az oktató szándékból és magatartásból, mely munkáit jellemzi.²⁴ Nem konkurens költőként, nem fölülemelkedett kritikusként szemléli a műveket, hanem mint azon javítani akaró, az erőfeszítést is értékelő tanár. Mivel akkor még az érdemjegyek értéke a mainak fordítottja volt, a legjobb jegy, melyet Vida versei kaptak, az 1/2, ami a mai 4/5-nek felel meg. Ilyen a *Tekints szemembe...*, *Az arszlán*, *Midőn ő távozott* című versek, de közülük is csak a másodikat tartotta arra méltónak, hogy a lapban megjelent kritikájában is kiemelve. Ezt talán azzal magyarázhatjuk, hogy noha „iskolás szemmel” nézve megfelel a kritériumoknak, de híján van bármiféle többletnek, ami egy publikáló költő esetében elvárható lenne.

3/4-et (azaz mai 2/3-ot) a *Szegénylegény*, *Jer kedvesem*, *Hiába simogatod* és *A harmatgyöngyös* című vers kapott, ezeket a nyomtatott szövegben egyáltalán nem említi. Más „jegyet” nem is ad, legfeljebb nullást, de ennek értelmezése vitatható: néhol valóban úgy tűnik, hogy a legüresebb és semmitmondóbb versek alján mintegy értékelésként szerepel; máskor azonban, mintha a + (azaz jó) jelöléssel volna egyenértékű.²⁵ (Vö. *A pirczi pacsirta*, ill. *Ritka önmegtagadás* című költeményeket, melyeket ugyanígy jelölt, s melyek közül az első vers elképesztően banális, míg a másodikat Arany jónak találta.)

III.1. A műfajt minden egyes versnél meghatározta, a cím mellé írt rövidítéssel. Ez már magában is utal a rendszerezés iránti hajlandóságra, de ezen fölül még a tartalomjegyzékben is feltüntette, sorsámozta a jelöléseket, s végül összegezte, mely műfaj milyen arányban szerepel a kötetben.

A műfaj-meghatározások a következők: romantikus vagy historikus költemény, leíró vagy tárgyias líra, *lyra*, *genre*, *nedély* és *felhő*. Közülük az utóbbi kettő szorul némi magyarázatra, a lírát és a zsánerképet csak írásmódja miatt szedtem kurzívval. Az utolsó műfaj egyértelműen Petőfi *Felhők* ciklusára utal, s ezek a versek valóban annak rövid, csattanós szerkesztését imitálják. Részletesebb elemzésükre később térek rá, mivel a melléjük írott glosszák az általam III.5.-ösnek nevezett csoportba (az értelmi összeférhetlenségre vonatkozó bejegyzések közé) tartoznak. A *nedély* meghatározása Arany *Széptani előismeretek* című munkájában található, az írás későbbi változatából (*Széptani jegyzetek*) ez a rész már kimaradt.²⁶ A „humoros színezetű”,²⁷ kevélykedő költemények

²⁴ Vö. AJÖM XIII: *Arany tanári munkája*, kiad. DÁNIELISZ Endre, TÖRÖS László, GERGELY Pál, 488–490. A következő két Arany-idézet a kezébe kerülő alkotásokhoz való viszonyát tükrözi: „Valami 120–140 *ficamodott észjárású* dolgozatot minden két hétben az *utolsó betűig átnézni*, az *utolsó accentusig kijavítani* nem is oly mulatságos dolog” – írja Tompának egy levelében (1858. nov. 28.). (Kiemelés tőlem: itt egyértelművé válik, hogy precizításra törekszik akkor is, ha igazi irodalmi értéket nem képviselő írásokról kell szólnia.) A fárasztó munkára viszont nem sajnálja idejét, mert: „[ö]römet teszem édes anyanyelvünkért” – mondja ismét egy Tompához írt levélben (1855. jan. 16.). Egyébként is szívesen olvassa és javítja diákjai önálló munkáit.

²⁵ Ismét a korábbi publikációkat kell idéznem, ahol a nullást egyértelműen rossz jegyként értékelték, holott ez korántsem biztos.

²⁶ Mindkét mű megtalálható: AJÖM X, kiad. KERESZTURY Mária.

²⁷ Arany írja ezt meghatározásként, SzF, i. m., 14. sz., 214.

az ún. vegyes műfajba tartoznak; itt kap helyet a szatíra, a naiv és a nedély, mely utóbbiról ezt írja Arany: „alapjában fenséges, többnyire tragicum”, „nevetés álarcába rejtett sirás”.²⁸

III.2.1. Arany gyakran illeszt *egy-egy rövid megjegyzést* a vers mellé – általában rosszszallóan. Ilyen típusú dicséretet csak egyet találtam (a cikkben is kiemelt *Szerelmi vallo-másnál*²⁹ szerepel a jó szó), inkább pluszjellel vagy iksszel fejezi ki elismerését. Arany frivolnak³⁰ találja a *Vásárfia* című költemény végét, ahol a lírai én rémülten szembesül azzal, hogy egy zsebmetsző kirabolta; vagy azt a mondást (igaz, nőre vonatkoztatva), hogy „Ebre / Nem bizom a hájat.” A következő négy sor mellé talán vegyes érzelmekkel írja oda az erkölcsi alapelvekhez szigorúan ragaszkodó s ekkor már jó ideje nős Arany:

Nőttön nő az aggodalmam;
Hát ha arra gondolok,
Hogy házasság lehet vége!
Brrr! Ez lesz csak szép dolog!³¹ *Ez aztán frivol*

Ugyanakkor nem tesz megjegyzést az olyan sorvégekre, mint:

Csakhow végeztem a rigorozumokkal!
Most immár könnyen dudolok;
Hej a ki adta! az a rigorozálás –
Az ám még a kutya dolog!³²

Egyaránt sületlennek tartja a különcködő mondatokat és a fölösleges, nem igazán megverselésre érdemes sorokat, mint például: *Az arszlán* haja olyan fényes, hogy még a sánta bogár is kitörné rajta a lábát, vagy hogy egy leányra csak azért haragszik meg az édesanyja, amiért a költő megverseli őt.³³ Sosem megy el szó nélkül a torz képek vagy az ízléstelenségek mellett sem: aláhúzza a „szemed az égre tűzni”³⁴ kezdetű sort, illetve, amikor azt olvassa, hogy a költő szíve fáj, mert „Szemed, az a fényes nap, / (...) Mély sebet vert rajta” – akkor szinte ingerülten jegyzi mellé: *Képzeliük el!*

Személyes sértésnek veszi, ha a versben valami morálisan elítélendő vagy hazug kijelentés áll. A *Nagy különbség* című vershez (11) két megjegyzést fűz:

²⁸ AJÖM X, 648. Szily Kálmán szerint a jelentése: „humor, nedélyes: humoristisch – képzése a *kedély* mintájára. Kihaltak tekinthető.” SZILY Kálmán, *A magyar nyelvújítás szótára*, I, Bp., 1902, 232.

²⁹ A bírálatban Arany a *Csizmadia legény vallomásai* címmel említi, SzF, i. m., 14. sz., 214.

³⁰ Arany a *frivol* szót gyakran használja, értelmezését egyszer, épp Szász Károly költeményeivel kapcsolatban úgy határozta meg, mint ami „hétköznapi, úton-útfélen kapható gondolat”. SzF, i. m., 14. sz., 190.

³¹ *Jaj-baj* c., 76. Az aláhúzás szintén Aranytól származik.

³² *Visszaemlékezés a rigorozumokra* kezdő versszaka (102).

³³ *Az arszlán* (138), *Haragszik rám...* (214).

³⁴ *Rózsaszirmok* (112).

A különbség kettőnk között,
 Oh! mi végtelen nagy;
Hű vagyok én szerelmemhez, *nem igaz.*
 De te hűtelen vagy.
 Te mást szeretsz, pedig nekem
 Esküvél hűséget;
 Lám, én másnak esküvém meg, *sért*³⁵
 Mégis érted égek.

III.2.2. Külön osztályba sorolhatók a *nyelvtani hibákat* javító bejegyzések. Az *Egy anya fájdalma* című vers (18) egyik sorába (a költeményre később visszatérek) a feltételes mód jelét csempészi be: „melytől meggyógyul / kisleány” mellett korrektúráként *na* áll. A *Ritka önmegtagadásánál* (159) a következő glossza található *Megjegyzendő: más kocsmában / járni*, Vida ugyanis a helyragot helytelenül, a „kocsmában járni” formában használja. Ebbe a csoportba tartozik még a szórendet korrigáló számozás is, a következő sor esetében: „A lég nem éltető / Nincs² már³ illatja¹ a virágnak”.³⁶

Arany nagy figyelmet szentel a rímelésnek, és nem tűri meg a kényszer szülte megoldásokat. Egy sorból kihúzza az „el” szótagot: „Ringatja is őket [a kismadarakat a szellő], s bölcsődalt is zeng el” – az „el” szócska ugyanis csak rímhelyzete miatt szerepel: a „kezekkel” sorvégre felel. Ugyanígy kiírja magának (de a nyomtatott változatban ezt sem teszi szóvá) a következő strófát:

De már több bort mégsem iszom!
 Hisz így rólam minden izom *Csinált rím*
 Ugy lekopik nemsokára,
 Sírva nézhetek utána!

III.2.3. A *Felhők*-ciklusra játszó kis költemények minden egyes darabjánál megtalálható Arany *stílusra* utaló bejegyzése. Vida szándéka nem csak a stílusbeli párhuzamteremtés volt, hanem egyben Petőfihez hasonlóan magvas és maradandó gnómákat is kívánt adni. Hogy ez mennyire sikerült, arról megoszlanak a vélemények. Arany a következőt írja: „A bíráló [ti. Szász K.] által úgy nevezett „eszme szikrák” közt csodálva láttuk kiemelve az olyat is, mint *Az élet* (56.). Éppen ezek a legsilányabbak szerzőnél. Csupán egy van köztük valamire való: *Nagyító üvegen* – a többi bizony keveset ér. Egy-egy, sem új, sem ujjá nem szült gondolat, „felhősködik” bennök.”³⁷

³⁵ Fontos felhívni itt a figyelmet a különbségre: Deák Tamás, majd az ő nyomán az 1993-as (a fénymásolt anyag alapján készült, későbbi összevetés nélküli és ezért alapvetően vitatható értékű) újraközlés szerint a *sért* szó helyén *ért* bejegyzés áll (értsd: másért). DEÁK Tamás, *Arany János ceruzája*, Bp., 1959, 272–274; *Margójegyzetek Vida József „Nemzeti koszorú” c. verseskötetében* = ARANY János, „Tisztelet irótlars!”, szerk. KOVÁCS Sándor Iván, Bp., Magyar Irodalomtörténeti Társaság, 1993, 42–46.

³⁶ Sorrendben: *Erdőben* (70), *Hiába simogatod* (190).

³⁷ SzF, i. m., 14. sz., 215.

Ebből a részletből két fontos dolog is kitűnik. Egyrészt az, hogy önálló, méghozzá Petőfitől számító műfajnak tekinti ezt az irodalomban nem új (majdhogynem) epigrammaciklust. Másrészt az, amit az utolsó mondatban hangsúlyoz: „sem új, sem újjá nem szült gondolat”. Ez kifejtve annyit tesz, hogy Arany elismeri a költői fantázia természetes korlátait, az igazán eredetit nem csak abban látja, ha valaki még meg nem lévőt hoz létre, hanem abban is, ha egy toposzt újszerűen használ fel, s ezzel továbbfejleszti azt.³⁸

Általában üresnek találja ezeket a kis költeményeket, gyakran eleve nem ért egyet a gondolatmenettel vagy a hasonlattal. Ilyen az általa kiemelt *Élet* című darab (56), amelyben Vida az életet egy elpattanó szappanbuborékhoz hasonlítja, mely „tűneményből egy csepp víz marad” csupán. Arany két kommentárt fűz hozzá: *iszonyú kopott, és az életből? hol itt a t^{um} [tertium] comparationis?* – azaz a hasonlat két elemét összekötő kapcsot hiányolja. Egy másik, az *Ifjuság* (21) mellé mindössze ennyit jegyez meg:

Az ifjuság sebes folyam,
Mely virágos völgyben szalad;
Ha kiárad, elsodorja *nem igen jó erkölcsű folyam...*
Az ott nyíló virágokat.

Az idézetet az is érdekessé teszi, hogy Arany a bejegyzést első olvasás után, reflexszerűen írhatta a sorok mellé, s így, jelen esetben, figyelemmel kísérhetjük átértelmező olvasásmódját. Azzal, hogy *nem igen jó erkölcsű folyam*nak titulálja az „ifjuságot”: egy, a számára egyértelmű (ifjuság = fiatal emberek, nyíló virágok = leányok/szüzek párhuzamokon alapuló) jelentést is tulajdonít a szövegnek, vagy legalábbis ezt a jelentéssíkot tartja a legmeghatározóbbnak.

A fent idézett ítéletek háttérében Aranynak még mindig elszánt harca körvonalazódhat a Petőfi- (vagy minden más, csupán forma-) epigonok ellen. A cikkben szerepel az a kissé kesernyés mondat, mely a túlzásba vitt Petőfi-imitációt szólja meg: „A »de te kis lyány« kezdetű fordulat pedig sokkal jobban emlékeztet Petőfi hasonló fordulatára, mint a »kisöcséség« feljogosítaná szerzőt.” Tudjuk, milyen keményen szállt szembe az utánzókkal, Gyulaival karöltve,³⁹ ismerjük igazán indulatos hangú írásait is. Arany azonban végül megszánta „szegényeket, hisz magyarul döngicsélnek”,⁴⁰ és így keletkezett például a *Vojtina Ars poéticája*, az enyhített-csiszolt töredék, Vida kötetéhez igen közel: 1861-ben.

III.3. Ahogy Arany a tartalomjegyzék lapjain összegzi a műfajilag és tartalmilag összetartozó verseket, úgy már a bejegyzések készítésekor is figyel a versek közti viszonyra. Feltűnik neki, ha nagyon hasonló két vers tartalma és formája – két esetben élt a *No. 2* jelöléssel annak érzékeltetésére, hogy ilyen típusú verssel már találkozott a kötetben. Egyszer a *Visszaemlékezés a rigorozumokra* és a *Veritékcseppek* (*Izzadta egy rigorozáló*

³⁸ Lásd *Zrínyi és Tasso* című tanulmányát, AJÖM X.

³⁹ Lásd GYULAI Pál, *Petőfi Sándor és a lyrai költészet* = GYULAI, i. m., 49–68.

⁴⁰ 1867. márc. 1., előszó, ARANY János *Válogatott művei*, IV, kiad. BARTA János, Bp., Szépirodalmi, 1953, 20.

poéta) alcímű vers párhuzamára hívja föl a figyelmet, majd a *Jaj-baj* és a *Tessék!* című, a házasság képtelenségéről merengő versek összecsengésére. (1: „Hogy házasság lehet vége! / Brrr! Ez lesz csak szép dolog!”; 2: „Hogy lehetne – még házasodni?!”) Észreveszi a visszatérő, újrafelhasznált metaforákat is, például a nő mint nap és a férfi mint napraforgó kép mellé odabiggyeszi, hogy volt már. (A két vers: *Szemeimmel híven...* és a *Rózsaszirmok* IV. része.) Másik két egybevágó versszak (az aláhúzás Aranyé):⁴¹

Mért nézek ki mindig?	Kérded, anyám: mi a bajom,
Kérdezed, jó anyám;	Hogy oly halovány a képem?
Ugysem hinnéd szómat,	<u>Minek mondjam</u> , tudod ugyis, <i>lásd az előbbit</i>
Mi haszna mondanám.	Mi fáj úgy énnékem.

III.4. Arany számon tartja a különböző *irodalmi átvételeket* is. A legtöbb, természetesen, Petőfihez kapcsolódik. A *Felhőket* utánzó részek mellett sokszor olyan kifejezéseket is megjelöl, melyeknél ma már nem gyanakodnánk. Csak néhány példa arra, hogy mi találatott petőfisnek: „Ugy biz, édes atyámfia!” vagy „[valaki egy doktori címmel bíróról] Azt hívé, hogy a ki beteget gyógyít”.⁴²

De van egy utalás Csokonaira is (az aláhúzás nem Aranytól származik):

Többé nem <u>kérek</u> tőle csókot,	
Hanem majd <u>én</u> adok neki.	<i><u>Ha haragszol – Csokonai.</u></i> ⁴³

III.5.1. Shakespeare neve szintén többször felmerül, igaz, nem átvételként, hanem mert egy jellegzetes, értelmezési hiba illusztrálásához Arany tőle vesz idézetet (talán nem érdektelen, hogy Arany épp ekkor fordítja Shakespeare műveit). A példát⁴⁴ a jegyzetekben csak pár szóban említi meg, de a bírálatban – ugyan szintén elég sietősen – ki is fejti: „*Tele vagyok boldogsággal...* Költőnk úgy van tele boldogsággal »mint a fa levéllel.« Azaz a fán kívül van a levél. Sz.-ben a boldogság *belül*. Tovább. *Szive* a boldogságtól alig fér *kebelében*. Tehát a boldogság nem a szivben, hanem rajta kívül a mellkasban lesz: mert a szívet majd kiszorítja. Igazi lyrai confusio. Shakespeare *holdas emberét* [lapalji jegyzetben: *Nyáréji álom*] juttatja eszünkbe, ki egy lámpát visz kezében, hogy az legyen a holdvilág, ő maga és ebe a holdbeli embert és kutyát ábrázolván; mire helyesen jegyzi meg Demetrius, hogy akkor az embernek kutyának a lámpásban kellene lenni. Figyelmeztetjük az ily hibákra kivált ifjabb költőinket, mert igen gyakran találkozunk vele.”⁴⁵ Ebből is látható, Arany milyen kínos pontossággal várja el az értelmi következetességet, nem kerüli el figyelmét a legapróbb zavar, pongyolaság sem. Hasonló esetek

⁴¹ Sorrendben: *Veresek szemeid...* (22), *Kérded, anyám...* (39).

⁴² Sorrendben: *Földhöz ragadt* (24), *Visszaemlékezés a rigorozumokra* (102).

⁴³ *Hej, valami jutott eszembe* (184), Csokonai versének kezdő sorát adta meg, címe: *Megkövetés* = CSOKONAI VITÉZ Mihály, *Lilla: Érzékeny dalok*, Nagyvárad, 1805, I. könyv, XIX.

⁴⁴ Az érintett két vers: *Tele vagyok boldogsággal* (163), *Szerelem nélkül* (5).

⁴⁵ SzF, i. m., 14. sz., 215.

bőven akadnak még, például Vida szemére hányja, hogy a költői képek végigvezetésében nem mindig konzekvens. A kritikában csak megemlíti a helyet,⁴⁶ de a jegyzet ezúttal részletesebb: a *Mégis furcsa* című versben (172) Vida először a szívet egy ajtóhoz hasonlítja, melyen bekopogtathatunk, lejjebb azonban ez áll: „szívünk, a házi ur”. Erre Arany: fentebb a szív valami ház volt, most házi úr és: elfeledve a kopogtató képet. A *Veritékcseppek* című költeményben (186) ez található: „bár / Fejem tetejére üljek” – Arany szinte fásultan jegyzi oda: efféle abszurdum több helyen.⁴⁷ Talán Arany bántani-nem-akaró szándékából következik, hogy az abszurdum jelölést a nyomtatásban nem alkalmazza. Szintén nem jelennek meg a nyomtatott szövegben azok a bejegyzések, amelyek az elborzadó ítésképét kelthetik bennünk – mint a sajka, élet tengere, horgony stb. nem túl eredeti képeit felsorakoztató *Szent István király végrendelete* című história melletti *Ily képek!*⁴⁸

Nem kedvelte a túlzó hasonlatokat sem (aláhúzás tőle), mint például:

Vajh lennék tengersizt s te hullám
Hogy csókolhatnál szüntelen!

kissé nagy

(De az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy az ilyen jellegű túlzás Petőfitől sem volt idegen, vö. *Fa leszek, ha...* című versét.)

Aranyt láthatóan és olvashatóan idegesíti a szerinte fölösleges sor- és időtöltés: a „mi dolga van már hajnalban néki” sor mellé odafirkantja a sürgető kérdés: hát mi?

Az értelmi összeférhetetlenségek (idesorolom a túlzó, torz képeket is) közé tartozik a *Hej! Valami jutott eszembe* című vers, mely mellett az áll: Parturiunt – azaz a „vajúdnak a hegyek...” szólás kezdete, mely arra enged következtetni, hogy a vers csattanóra épülő szerkezete silány, semmitmondó befejezéssel zárult. Vida ugyanis három versszakon keresztül készíti elő, hogy kimondja, az jutott az eszébe: csókot szeretne kérni kedvesétől.

Az összefüggést kereső, dorgáló kérdések, sűrű előfordulásukból adódóan, szinte önálló csoportot alkotnak. A lábjegyzetekben már említettem néhányat, most bővebben is idézek: ez alatt mit kell gondolnunk (kétszer is), Hogy értjük ezt aztan, mi értelem fekszik e kép alatt?, mi értelmet ad ez?

Zárásként álljon itt a *Szerelmi vallomás (Cselekszi egy nőilen prókátor)* című vers. Ebben Arany szintén a logikai szálát igyekszik kibogozni, de ezt még sajátosabbá teszi, hogy a verset jogi szöveggént is szemléli. Vida szerelmi bizonyítékokat sorakoztat föl kedvese előtt, s ehhez kéri a „kályha, asztal, kanapé, szék” bizonyágtételét – erre Arany: hogyan? Később Vida a verset is mint szerelmét igazoló okmányt nevezi meg, mire

⁴⁶ Cikkbem: „A kopogtatási kép is nagyon rögtön változik át csillagos-ég-féle, nem rokon képpé.” 14. sz., 214.

⁴⁷ Ismét egy korrigálás DEÁK 1959. közléséhez (a másik publikáció természetszerűleg (?) tőle vette át a hibás jegyzetet): ezt a megjegyzést Deák rossz helyre tette, holott csupán egyszer szerepel, ennél a versnél.

⁴⁸ De úgy tűnik, Arany sem mindig vetette meg ezeket a toposzokat, vö. *Reményem* című, 1850-es versét. Az első versszak: „Kis hajó az én reményem, / sem árboca, sem kormány; / Csapkod a hullám keményen, / Gyöngé sajkám veti-hányja.”

Arany hivatalos komolysággal (s mintegy a metafora megtagadásával?) odaírja: maga által írt oklevél nem tanuskodik maga mellett.

III.5.2. Az ítéshoz szemet szúr az is, ha egy tetszetősen induló, romantikus költemény a saját csattanóját lövi le, éppen a túl sűrű és feltűnő anticipációival. A már említett *Egy anya fájdalma* tökéletesen illusztrálja ezt, Arany pontosan bejelöli, hol vannak azok a részek, ahol előre ki is mondja a tragikus véget. Ezt a nyomtatott bírálatban is fájlalja.

III.5.3. Épp azokra a részekre nem tér ki azonban, ahol a kritikusban leginkább a költő szólal meg: a metaforák módosításakor. Erre két példa is kínálkozik. Az egyik az előbb említett versben található. Az anya könnyörögve kéri beteg kisfiát, hogy inkább sírjon, mint hogy elnémuljon (azaz meghaljon): „Sírásodtól szívem föléled, / Mint langy esőre a virág.” Arany teljesen jogos javaslata: szép volna, ha a gyereksírásnál a könnyeket képzelnök, de valójában pontosabb lenne, ha a „könnyek” szó szerepeltetését hiányolná. A síráshoz kapcsolódóan mindenki bizonyosan a könnyre gondol, de a szó felléptetésével egyértelműbbé, világosabbá válna a könny–esőcsepp párhuzam.

A *Büszkén áll* című versben (46) a bejegyzés mindössze egy rövid kérdés:

Büszkén áll az üres fej,
Majd az eget tartja,
Míg tele fejét a bölcs
Szerényen lehajtja.

miért nem a kalász képből fejti ki?

Ez utóbbi megjegyzése más szempontból is érdekes – logikus kérdés, ugyanakkor mintha ellentmondana az eredetiség követelményének. Ez a hasonlat régóta él az irodalomban, például Verseyhy Ferenc is megírta – Arany pedig ennek követését (igaz, egy egyébként is üres versen) kéri számon.

Zárásként Arany jegyzeteiről elmondható, hogy szépen írtak, jól olvashatók, csak a kötetek végén látható olykor az ideges kapkodás, ahogy például Vida könyvének utolsó oldalán olvashatatlaná torzul egy-egy szó (lásd 224).

Vida József sorsának alakulása

Arany, szigorú és józan szavai ellenére, reményteli jövőt látott Vida előtt.

A Szépirodalmi Figyelő 1862-es évfolyamában, tehát már a kötet és kritikája megjele-
nése után, azt írja egyik glosszájában: „Vida József, tehetséges ifjú költőink egyike, az egri lyceumba jogtanárrá választatott. Reméljük, e heterogen pálya nem vonja őt el a költészettől, melyben hivatásának már is szép jeleit adta.”⁴⁹ Arany ezek szerint esélyt

⁴⁹ AJÖM XII, *Prózai művek*, 1, 1860–1882, kiad. NÉMETH G. Béla, Bp., 1968, 262. Nem szabad azonban túlértékelni a tehetség szót, mivel Arany nézete szerint a tehetség önmagában nem elegendő a költővé váláshoz. Ezt egyik magánlevelében fejti ki: „Mindenek előtt kimondom, hogy Ön nincsen költői dispositio és tehetség nélkül. De ez nem elég. A tehetséget művelni kell. Nem csupán a külforma és költői nyelv iskolázását

látott arra, hogy Vida kiemelkedjék a többiek közül. Sorsát később is figyelemmel kíséri: a folyóirat *Vegyes* című rovatában gyakran megemlíti nevét.⁵⁰

Ennek a várakozó álláspontnak némiképp ellentmondani látszik az irodalomtörténetnek az a véleménye, mely szerint Vidát épp Arany kedvezőtlen kritikája bátortalanította el a verseléstől.⁵¹ Mindenesetre tény, hogy ezután kevés költeménye jelent meg, míg 1862 (egri kinevezése) előtt szinte az összes lapba írt;⁵² Jókai pártfogoltjaként dolgozott a Vasárnapi Újságnál; a Magyar Sajtó szombati számaiban pedig rendszeresen közöltek tőle humorisztikus tárcát. Az érseki jogakadémiai tanárkodása mellett megindítja ugyan és 1863-tól 1871-ig szerkeszti az Eger című hetilapot, de saját művet alig publikál benne. (Talán érdekes adalék, hogy többnyire név nélkül vagy álnéven ír: Dorombosi, Kacsaközi és Duzzogi Hárpia.⁵³) 1872-től, felesége halála után, mély hallgatásba burkolózik, csupán élete végén jelenik meg egyetlen verse.⁵⁴

Halála nagyobb visszhangot keltett, mint hallgatása: a kor szokásaihoz híven több szeretetteljes emlékezés is megjelent róla.⁵⁵ A nekrológok általában hallgatnak Arany vélemény kritikájáról, legszívesebben meg sem nevezik őt.⁵⁶ Helyette a másik oldalt, például Jókaival való jó viszonyát mutatják. A nagy író véleményét Vidáról így idézi Károly Gy. Hugó, Vida közeli barátja: „Őn humorában valóságos arany bányát bír; a magyar írók között csupán önben látok valóságos humoristát.”⁵⁷ A cikkíró szerint Jókai még egy humorisztikus regény megírására is biztatta Vidát.⁵⁸ Arról nem szól a fáma, hogy honnan

értem ezen: hanem főleg ama nehéz mesterséget, hogy a költő tudja megválasztani, mit kelljen mondani, mit nem; tudjon *öszhanggal* párosítani költeményeiben.” Arany Csillag Mártonnak, 1860. aug. 6., AJÖM XVII. kézirat.

⁵⁰ „Az Egri Posta szerkesztését, hir szerint, Vida József tehetséges ifju költőnk venné át.” Koszorú, 1863, 3. sz., jan. 18., 71; „Az Egri Posta ezentul Heves czim alatt, Vida József szerkesztése mellett fog megjelenni.” Uo., 19. sz., nov. 8., 455.

⁵¹ Sőt, Vida jelentőségét is másképp látják, a *Magyar életrajzi lexikon*ban csak ennyi áll róla: „Mint vers-író Petőfi-epigon.” (Bp., Akadémiai, 1982.)

⁵² A SzF megjelenésekor már működik a Hölgyfutár, a Divatcsarnok, a Napkelet, a Nővilág, a Nefejejs, a Pesti Divatlap és a Családi Kör.

⁵³ Álneveit Károly Gy. Hugó fedte föl: *Egy elhallgatott költőnk = A Felső Magyarországi Múzeum-egylet Első Évkönyve 1872–3-ról*, szerk. KÁROLY Gy. Hugó, Kassa, 1874, 14–27 (a továbbiakban: KÁROLY 1874). Korábban közölte az Erdély című marosvásárhelyi hetilapban.

⁵⁴ *Ahhoz a kaszás úrhoz* c., Fővárosi Lapok.

⁵⁵ Fővárosi Lapok (1876, 143. és 152. sz.), Igazmondó (1876, 33. sz.), Figyelő, Magyarország és a Nagyvilág, Vasárnapi Újság és más lapok hasábjain, arcképes, hagyatékban lelt versek kíséretében. (Az utóbbi lapok adatait lásd alább.)

⁵⁶ A Magyarország és a Nagyvilág így írja le az esetet: Szász dicséretét idézi szó szerint, majd: „Jött azonban róla ugyane lapban ellenbírálát is s talán ez okozta, hogy 1862-től 1867-ig nem írt költeményeket.” 1876, 27. sz., 426.

⁵⁷ KÁROLY 1874, 15. Átvette tőle RÉCSEI Viktor, *Írók élete: Vida József*, Figyelő, XXI. évf. (1886), 295. Ugyanakkor a Jókaival való jó viszonyt nem igazolja más – ő egyszer sem írt levelet Vidához a sok éves munkakapcsolat megszakadása és Vida vidékre költözése után sem...

⁵⁸ Sőt, Vida „meg is kísérlé, de enemű legsikerültebb prózai dolgozata kéziratban van és befejezésre vár.” KÁROLY 1874, 15. Eszerint Károly olvasta s talán a költő halála után magához vette a töredéket (?). Mindenesetre érdekes lenne felkutatni ezt a „humorisztikus regény”-t!

idézi ilyen pontosan Jókait, és nincs-e benne túlzás, de ezzel együtt figyelemre méltó, új szempont a mára már elfeledett költő képéhez. Arany azonban ezt a híres humort más-ként értékeli: „Szerzőnk humorának kétsúcsú Parnasszusa itt (...) tetőzik (...). De egyik orom sem oly magas, hogy megérdemelné a humor nevét. Ártatlan könnyed játszás – csupán, hogy játsszék.”⁵⁹

A Figyelőben Károly Gy. Hugó sajnálattal említi, hogy egy új kötet kiadása szakadt félbe a költő hirtelen halála következtében, pedig Vida már össze is gyűjtötte a verseket (a *Nemzeti koszorúból* néhányat és új alkotásokat) és a kiadást magára vállalta egy ügyvéd. A cikkíró barát gondozásába vette a hagyatékot, s a költeményekből tizenötöt közölt a lapban.⁶⁰ Ugyanitt kel ki Bodnár Zsigmond írása ellen, melyben a kritikusok „vad-poéták elleni” heves támadásait feleslegesnek titulálja, mondván, a jelentéktelenek az idő rostáján úgyis kihullanak. Valószínűsíthető, hogy Károly vitakedve sokkal inkább abban gyökerezik, hogy Bodnár éppen Vidát hozza fel példaként: mily lelkesen dicsérte őt annak idején Szász, és „íme, hol van most ezen »önálló tehetség«? Eltűnt az önállótlan lények roppant masszájába. A magyar irodalomtörténet legfőbb nevét fogja említeni és műveit csupán az irodalomtörténetíró fogja olvasni, hogy költészetünk hanyatlásának, ürességének képét nyújthassa.”⁶¹

Ezzel szemben Vida korabeli népszerűségét igazolja Károly Gy. Hugó megállapítása, miszerint az akkortájt készült összes irodalmi tankönyv, sőt egy német olvasóközönség számára összeállított antológia is közöl tőle egy-két verset.⁶² Ugyanígy a leginkább Vida szeretetreméltó természetére, nem pedig tehetségére apelláló, dicsérő emlékezésekben gyakran meg sem említik, hogy Vida Petőfi elkötelezett követője, esetleg utánzója lett volna; de (a kor kliséjét követve) annál többen hivatkoznak hanyatott sorsára, mely szerintük a „költészet magvait teljes virágzásra” nem engedte fejleszteni.⁶³

⁵⁹ SzF, i. m., 14. sz., 214.

⁶⁰ KÁROLY Gy. Hugó, *Vida József irodalmi hagyatékából*, Figyelő, I. évf. (1876), 145–156.

⁶¹ BODNÁR Zsigmond, *Aestetikai dolgozatok*, Athenaeum, 1873, 16. sz., 1024–1027.

⁶² KÁROLY 1874. Vidáról cikkek még: PINTÉR Jenő *Magyar irodalomtörténete*, Bp., 1914, VI/2, 733; SZINNYEI József, *Vida József* = Sz. J., *Magyar írók élete és munkái*, XIV, Bp., 1914, 1195–1196.

⁶³ *Vida József*, Magyarország és a Nagyvilág, i. m., 426. Ez népszerű közhely lehetett, hiszen sokak mellett Lisznyairól is igen hasonló olvashatunk halálát követően, pl.: „Szép tehetségét nem fejthette ki teljes erejében”. *Koszorú*, 1863, 8. sz., 190.